

МІСЦЕ І РОЛЬ РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКТОРА У ФОРМУВАННІ «ВЛАДНОЇ ВЕРТИКАЛІ» ТА «СУСПІЛЬНОЇ ГОРИЗОНТАЛІ» ЯК ГОЛОВНИХ СКЛАДОВИХ ЯПОНСЬКОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО УСТРОЮ

Вступ

На даному етапі розвитку нашого світу ми зіткнулись з процесом глобалізації. Що це за процес? Це процес нівелювання економічних, політичних, культурних меж, кордонів між державами та націями, викликаний розвитком інформаційних технологій та новітніх систем комунікації. Крім того, саме через глобалізацію кожній країні нашої планети дедалі складніше утримувати власну автентичність. Глобалізація активно сприяє «відкриттю» до того закритих суспільств, зокрема, традиційних — таких, як японське та китайське. Зараз ми постаємо перед фактом, коли ці суспільства прагнуть активної участі в інтеграційних процесах, подібних до тих, що відбуваються на теренах Європи і навіть приєднання до цих процесів. Як і в який спосіб Європа може сприяти прагненню цих країн приєднатись до глобалізаційних процесів, адже вони протягом довгих століть були повністю закритими системами, про які майже нічого не було відомо? Розв'язання цієї проблеми залежить від того, наскільки успішно й швидко вдасться досягнути світоглядні принципи цих суспільств як носіїв традицій далекосхідної культури, а також особливості їх суспільної свідомості.

Отже, проведення дослідження за цією темою і саме у такому контексті можна вважати актуальним. Воно, на нашу думку, дасть змогу краще зрозуміти принципи, на яких будуються владна вертикаль та суспільна горизонталь японського суспільства, а також засади, на яких актуалізуються органічні взаємозв'язки між цими структурами. Виявлення основних принципів функціонування цих структур дасть можливість отри-

мати більш повне уявлення про особливості соціального устрою Японії та можливі шляхи її інтеграції в світове співтовариство.

Тож мета цієї праці полягає в представленні основоположних ідей, положень, принципів даосизму, конфуціянства, буддизму, синтоїзму, які можна вважати головними факторами впливу на формування світоглядних принципів японців, їхньої суспільної свідомості і, відповідно, на розбудову японської моделі організації суспільства.

1. Морально-етичні принципи формування та функціонування конфуціянської вертикалі управління суспільством

Основним завданням як основоположного конфуціянства, так і неоконфуціянства було гармонізувати життя держави, суспільства, сім'ї, людини. В центрі уваги цього вчення постали взаємостосунки між людьми, проблеми моралі, етики, виховання. Моральні якості людини, проповідовані Конфуцієм, виражаються через п'ять взаємопов'язаних чеснот: *жень* (仁) — гуманність, *сін* (信) — відвертість, прямота, довіра, *і* (義) — обов'язок, справедливість, *лі* (礼) — ритуал, етикет, *чжи* (知) — розум, знання. Розкриємо зміст цих чеснот через етимології ідеограм, якими він (зміст) передається.

За етимологією ідеограми 仁 (*жень*), гуманна людина (亻) — це та, яка за життєвий орієнтир має такий ідеальний взірець — небо (二) і, відповідно, основний (конфуціянський) закон природи, що ґрунтується на гармонії між Небом і Землею (二), а також принцип суспільного устрою, в основі якого — гармонія взаємостосунків між вищими й нижчими (二). Отже, з цих принципів випливають саме ті чесноти, якими володіє гуманна людина, а саме: любов до ближнього, повага до батьків і старших, принциповість в ділових справах, вірність у відносинах з іншими людьми тощо. Якщо конкретизувати ці чесноти, їх можна представити п'ятьма такими якостями гуманної людини: шанобливість, терпимість, тверда віра, чемність, доброта.

Ієрогліфом 信 (*сін*) передається ідея «діяльності людини (亻), яка покладається на слово (言); слово (言) як підстава для цілеспрямованих дій (亻) людини (亻)». Тобто йдеться про слово як про те, чому можна довіряти.

За етимологією знака 義 стоїть ідея «щирість, відкритість, природність (我) як запорука ідеально правильних дій (羊)». Або навпаки — «правильні дії (羊) як гарантія щирості, відкритості (我)».

礼 (лі) — «ритуал», «етикет». Ці поняття слід розуміти як виконання ритуалу за таким етикетом, який виводить людину на рівень трансцендентного сприйняття об'єкту чи предмету поклоніння. Таким об'єктом тут виступає вівтар Неба Конфуція (天 — 示) як ідеальний зразок для того, хто прагне позбавитись хаотичного (інь) стану (⚊) душі. Конфуцієм і його послідовниками було розроблено систему правил, норм тощо виконання ритуалів поклоніння Небу, а також духам великих предків, які, за Конфуцієм, наслідуючи шлях Неба, «вміли управляти Піднебесною та її народом».

知 (чжи) — «розум», «знання». За Конфуцієм, управляти країною, керувати іншими здатний лише той, хто знає й вміє. «Краще мовчати і діяти, а якщо казати, то розумне». Саме ця ідея міститься в етимології даної ідеограми: «слово (口) подібне до стріли (大), або цілеспрямоване (大) слово (口)».

З чого складається ієрархічна структура японського суспільства? Символізована верхівка цієї вертикалі — Небо (天: «вищий рівень (一) розвитку (人) всього суцього (一)»). Під ним — імператор — син Неба (天子). Далі — вся владна ієрархія підлеглих.

Основу побудови владної вертикалі суспільства становлять вищезгадані принципи конфуціянської моралі та етики, передусім, це шанобливе ставлення до старших, повага до їхнього суспільного або сімейного статусу. Головним завданням інституту конфуціянства було зміцнювати духовно, ідейно, через закони, правила, норми поведінки тощо цю вертикаль таким чином, щоб кожен член суспільства, в тому числі й імператор, відчував відповідальність перед собою та суспільством, перебуваючи на певному місці цієї вертикалі, яке символічно позначається ідеограмою 場 — (ба). За етимологією ідеограми 場 нею передається ідея «місця (土) вівтаря сонця (易)». Відтак можна зрозуміти, чому саме цінується радше посада, а не людина, яка її обіймає. Тому, мабуть, японцям ніколи не кажуть в обличчя, що їх звільняють. Просто на їх робочому місці зникає символ їхньої роботи — телефон у телефоніста чи комп'ютер у програміста. Це ще раз підтверджує, що глибокий символізм японської моделі побудови владної вертикалі заснований на повазі до певної посади як до уособлення суспільного визнання досягнень того, хто її (посаду) обіймає.

Повага передусім до посади може бути проілюстрована тим фактом, що Японія практично не знає гучних вбивств національних лідерів. Чому? Тому що в Японії люди йдуть з посади самі, коли відчують, що вони вже не здатні виконувати

посадові функції, або претендують на ту чи іншу посаду без підставно.

З вищенаведеного випливає те, що Японії не притаманна персоніфікація владної вертикалі. Система вертикалі символічна, бо вона є уособленням місць, посад, які саме й формують цю вертикаль.

2. Ідеї буддизму, сінтоїзму та даосизму, які збігаються з конфуціянськими ідеями

Варто зазначити, що даосизм, буддизм та сінтоїзм містять ідеї, які збігаються з певними конфуціянськими ідеями. Враховуючи те, що Конфуцій ставив за основну мету виробити систему управління державою, суспільством, групою, сім'єю, він приділяв багато уваги етикету як системі настанов, норм, правил поведінки людини. Виходячи з того, що японська культура є глибоко традиційною, саме конфуціянський етикет став одним з її елементів. Етикет — це нібито суспільний орієнтир, за яким людина відчуває і знаходить своє місце (場) в суспільстві (як на владній вертикалі, так і в суспільній горизонталі).

Доречним буде згадати положення конфуціянства, що відображено в інших релігійно-філософських вченнях Далекого Сходу, а саме «шлях Неба» як ідеальний взірць наслідування тим, хто прагне досягнути вищого рівня самовдосконалення. В даосизмі це — «наслідування шляху *дао*», в буддизмі — «шляху Будди», в сінтоїзмі — «Божественного шляху». Зазначимо, що всі ці «шляхи» мають одну спільну мету — «самовдосконалення людини» (досягнення вищого рівня духовності), що, на нашу думку, постало головним фактором синкретизму цих вчень.

Отже, всі чотири вчення орієнтовані на відтворення способів самовдосконалення людини, методологічною основою якого є бачення буття людини в контексті органічних зв'язків з природою, навколишнім середовищем. Оригінальність розуміння природи кожним із вчень не заважає їхньому синкретизму, навпаки, надає йому більш глибокого смислу. *Дао* — це одночасно макрокосм і мікркосм як природні іпостасі, до носіїв котрих причетна також людина. Небо Конфуція уособлює природу і всі її явища. «Пустота» (будд.) Нагарджуни — це той «простір», що є джерелом породження речей та явищ доквілля і які, в свою чергу, постають її (пустоти) носіями. Божественний шлях (сінто) японці бачать абсолютно в кожній речі, в кожному явищі природи.

Для всіх чотирьох релігійно-філософських вчень є характерним дотримання міри у всьому; щоб стати на шлях *дао*, або на шлях Будди, необхідно зробити серце безпристрасним, зберігати спокій, тоді все в нашій свідомості повернеться на своє природне місце. До речі, це той принцип прагнення об'єктивності у західному суспільстві, якого ми поки що не спромоглися досягти.

Буддизм проповідує самозречення заради спасіння інших, що є дуже близьким до конфуціянського принципу «шляхетна людина діє заради суспільного блага».

Як і буддизм, даосизм апелює до природності шляху людини, яка має сповідувати принцип «недіяння», тобто не йти всупереч законам природи, адже людина є частиною природи, вона живе, оточена природою. Людина не нижча за природу, хоча і створена нею, її органічна, рівна частина, така сама, як у Землі та Неба.

Кожне з цих релігійно-філософських вчень проповідує свою систему морально-етичних канонів, правил, норм, які має виконувати адепт. Тобто йдеться про певні зразки, які має наслідувати людина, певні ідеали, яких вона має дістатись. Кожне вчення намагається пробудити в людині її найкращі природні якості, не дати людині забути про те, що вона людина, і що вона здатна досягти рівня цих ідеалів.

Центральною проблемою буддистського вчення є самоаналіз, в якому людина вирішує свою долю сама. Відтак все обертається навколо людини (можливо — конкретної) тобто її внутрішнього світу. За буддизмом, потрібні чесність, мужність і велика воля, щоб зізнатись собі, що тобі ніколи не задовольнити всіх власних бажань. А бажання є основою страждань і, відповідно, всіх людських негараздів. Нездатність людини позбавитись бажань зумовлена браком знань, мудрості, терпіння, духовності та інших подібних чеснот. Отже, за буддизмом, будь-яка істота, тим більше людина, заслуговують на співчуття. І цю місію беруть на себе буддистські мудреці (бодхісатви), яким притаманний глибоко духовний, поміркований, вільний від надмірних бажань спосіб життя, а ідеальним зразком для них є природа як невід'ємна частина їхнього буття.

В синтоїзмі людині як такій не відводиться стільки місця, як у буддизмі або даосизмі, акцент в ньому робиться не на індивідуальному, а на колективному, тобто на тому, в чому віддзеркалюється і через що оцінюється індивідуальне/особисте. Таким чином, якщо казати про синкретизм синтоїзму та буддизму, основу його складає буддистська особистість у контексті

сінтоїстського колективізму або так званого японського контекстуалізму [4].

В сінтоїзмі присутні ідеї поваги до старших та до померлих родичів. Корені походження цих ідей слід шукати, мабуть, в конфуціянстві. Те саме можна сказати й про сінтоїстську обрядовість та церемоніальність.

3. Основні форми суспільної свідомості як принципи, на яких базується суспільна горизонталь японського соціуму

Суспільна горизонталь як складова суспільства network японської моделі формувалась переважно на даоських і буддистських світоглядних принципах, об'єднаних на сінтоїстському національному ґрунті. Висока духовність і, відповідно, моральність, проповідовані буддизмом та даосизмом, додали сінтоїстсько-колективістському началу той потенціал, який постав потужним фактором національного об'єднання, поштовхом до розбудови японської державності. Отже, можна стверджувати, що створена у такий спосіб суспільна горизонталь японського суспільства обумовила потребу в конфуціянстві як інституті формування вертикалі, необхідної для управління суспільною горизонталлю або суспільством взагалі через їх (горизонталі та вертикалі) гармонійну єдність.

Створенню й ефективному функціонуванню суспільної горизонталі в Японії, на нашу думку, завжди сприяв і сприяє досі, передусім, синкретизм трьох релігійно-філософських вчень та національної релігії сінто. На суспільній горизонталі пересічний японець відчуває в рівності зі всіма іншими єдність з ними, їхню готовність у будь-який момент пожертвувати собою і, відповідно, свою готовність жертвувати заради інших. В умовах даосько-буддистської культури людина постійно відчуває обов'язок перед оточенням. У японців в цьому аспекті навіть батьківська благодійність не виділяється, бо вона є обов'язковою та сама собою розуміється. На горизонталі присутнє також таке поняття, як культура совісті — бути постійним боржником перед будь-ким.

В умовах японської суспільної горизонталі людина не уявляє свого існування без усіх інших, відчуваючи органічний зв'язок між усіма членами групи, колективу, товариства тощо. Це проявляється, наприклад, у тому, що батьків похилого віку не здають в будинки пристарілих. Вони завжди залишаються в сім'ях, серед родичів, які до останніх днів піклуються про них.

І тут ми бачимо не лише пошану та повагу, а саме прояв відчуття нерозривності міжлюдських стосунків, що допомагає японцям завжди триматись разом та підтримувати цілісність суспільної горизонталі, що існувала століттями.

4. Принципи функціонування механізму взаємодії владної вертикалі та суспільної горизонталі

В Китаї ще за часів Конфуція почав формуватись принцип створення і функціонування владної вертикалі на основі взаємодії з суспільною горизонталлю. Цей принцип був частково змінений японцями, але сутність його і в Японії залишилась незмінною й досі. Саме тому що людина перебуває на владній вертикалі, виконуючи певні службові обов'язки, вона не втрачає тісних зв'язків із горизонталлю.

Найдавнішим інструментом зміцнення і частково формування вертикалі була і досі залишається сім'я, в якій домінує конфуціянський принцип підпорядкування молодшого старшому. Людина в японській моделі побудови владної вертикалі та суспільної горизонталі бере участь в обох цих процесах, котрі, як зазначалось вище, практично неподільні. Людина як сім'янин є складовою суспільної горизонталі, а та ж сама людина як службовець є частиною владної вертикалі. Як проявляється ця участь на обох рівнях у японців? Як почувається та сама людина на вертикалі та на горизонталі одночасно? Мабуть, японець змалку навчений поведінці на різних рівнях суспільних та владних відносин. Система підпорядкування на владній вертикалі закладається ще у сім'ї, коли сама сім'я виступає двояким проявом як владної вертикалі (підпорядкування молодшого старшому, повага сина до батька, молодшого брата до старшого брата), так і суспільної горизонталі (люди, які живуть в одній сім'ї, є рівними, бо вони родичі і являють собою однорідну групу, кожен член якої може пожертвувати будьчим заради іншого). Як можна бачити, саме феномен сім'ї як системи побудови малої держави (моделі побудови держави, бо Конфуцій мав на меті сформувати державу як сім'ю і сім'ю як державу) відіграє велику роль у гармонізації відносин між владною вертикаллю та суспільною горизонталлю.

Щодо Заходу, то йому притаманний принцип «вертикаль заради вертикалі». На Сході вертикаль формується і діє на ґрунті органічних зв'язків з суспільною горизонталлю. Скільки б зусиль конфуціянці не витрачали до заохочення верхівки діяти за совістю, за нормами моралі тощо, їхні ідеї не стали б панів-

ними ні в стародавню добу, ні сьогодні, якби ця вертикаль не формувалася б одночасно та у тісному взаємозв'язку з так званою соціальною горизонталлю як з носієм суспільної свідомості, що формується і досі на синкретизмі декількох релігійно-філософських вчень Китаю.

Всі ті, хто становив і становить сьогодні вертикаль управління, належать до суспільної горизонталі як основи соціокультурного та соціополітичного простору, що історично формувався під впливом цих релігійно-філософських вчень, загальним принципом яких були і є пошук та реалізація природних шляхів духовного та фізичного самовдосконалення людини. Цікавою, на наш погляд, (і в даосизмі, і в буддизмі) є думка: «поза людиною немає нічого». Тобто ані владна вертикаль, ані суспільна горизонталь неможливі без людини, адже вона як така уособлює (містить у собі) і перше, й друге. Людина є найвищим ідеалом, вона стоїть над усім, у ній поєднується все — і Небо, і Земля, і все суще (конфуціянство).

Висновки

Із вищенаведеного можна бачити, що гармонія зв'язків між владною вертикаллю та суспільною горизонталлю в японському суспільстві має давні традиції, що тісно пов'язані з його (суспільства) світоглядними принципами, сформованими під впливом (синкретизму) чотирьох релігійно-філософських течій. Певна річ, за відсутності хоча б одного з цих вчень годі було б навіть мріяти про таку досконалу систему управління суспільством, яку має сьогодні Японія. Кожне вчення привносить щось нове, але це нове гармонійно вплітається у вже наявну систему. Хоча конфуціянство й було спрямовано, головним чином, на розбудову державності, воно не змогло б успішно впоратись з цим завданням, якби не спиралось та не взаємодіяло б з іншими релігійно-філософськими вченнями. А про гармонійні зв'язки між владною вертикаллю та суспільною горизонталлю годі й казати. Отже, ще раз стисло про позитивні й негативні риси цих релігійно-філософських вчень:

1. Кожна людина знає своє місце в соціальній ієрархії, поводиться відповідно до цього місця (конфуціянство).
2. Концептуальним для всіх чотирьох філософських вчень є духовність як головний чинник формування морально-етичних принципів як усього суспільства, так і кожного його члена.
3. Всі згадані релігійно-філософські вчення проповідують принцип дотримання морально-етичних норм, основу яких становлять світоглядні принципи цих вчень.

4. Понад усе цінується людина, бо без людини не існувало б самого суспільства, без якого людина не змогла б ідентифікуватись.

5. Кожний японець почуває себе частиною соціуму, він відчуває підтримку, може отримати допомогу в будь-який момент, адже кожен готовий пожертвувати своїми інтересами заради блага колективу, товариства, групи, соціуму.

Звісно, що є також і певні негативи:

1. Японець, який звик бути предметом уваги групи, колективу, суспільства як єдиного цілого, важко переносить відірваність від нього, втрачає соціальні орієнтири, впевненість у собі тощо.

2. Колективізм не завжди є позитивним, якщо його не очолює авторитетний лідер, без якого важко провести певні зміни в суспільстві.

Література

1. Конфуцианство в Китае: проблемы теории и практики — Москва, 1982.
2. Переломов Л. С. Конфуций. Лунь юй. — М., 1998.
3. Томпсон М. Восточная философия. — М., 2002.
4. Що таке японська модель / Резаненко В. Ф., Коваленко О. О. та ін.; за ред. Резаненка В. Ф. — К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003.